

تبیین ابعاد حفاظت از محیط زیست در پرتو توسعه‌گرایی و همگرایی بین‌المللی

سروش ماهوتچیان* - دکتر سبحان طیبی**

چکیده

امروزه حفاظت از محیط زیست، در پرتو همکاری‌های جهانی به مثابه توسعه در حالی از جمله مصادیق همگرایی بین‌المللی به شمار می‌آید، که پایداری جهانی به طور چشمگیری تحت تأثیر رشد اقتصادی و تحولات اجتماعی قرار دارد، که این مهم هم‌گام با توسعه در پرتو تعاملات، توافقات و همکاری‌های بین‌المللی بروز و ظهور پیدا می‌کند. تحقق این موضوع، در گرو ایجاد چارچوب‌های دقیق و سازگار و تمرکز بر نوآوری‌های پایدار انجام می‌پذیرد و رشد سبز با محوریت حفاظت از محیط زیست، رونقی دوچندان می‌یابد. این پژوهش، بر آن است تا مسیر توسعه‌گرایی و همگرایی در نیل بسوی حفاظت از محیط زیست را تحلیل نمائیم. این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به این سوال است که؛ واکاوی توسعه‌گرایی و همگرایی بین‌المللی چگونه به حفاظت از محیط زیست جهانی نظم و نسق می‌دهد؟ در این راستا، پژوهش حاضر بر این فرضیه استوار است، که با هدف حفاظت محیط زیست و تبیین نقش دولتها در برابر چالش‌ها، با تکیه بر همگرایی بین‌المللی و یکپارچه‌سازی قوانین، بعنوان یک موضوع مهم بین‌المللی، چالش‌ها و خلأهای اجرایی و حقوقی همگرایی بین‌المللی، مدنظر قرار گرفته‌است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تهدیدات محیط زیستی، مخاطرات وسیعی را به همراه داشته و حقوق بشر، در تقابل محیط زیست طبیعی و انسانی، مورد حمله واقع شده‌است. با عنایت به نگاه توصیفی پژوهش، تقویت همگرایی بین‌المللی در جهت نیل به حفاظت از محیط زیست به عنوان یک ارزش و چارچوب سیاستی ضروری و یک اولویت جدی تلقی گردیده، و راهبردی اساسی برای مهار مخاطرات محیط زیستی و رهیافتی مؤثر برای تعادل بخشی به توسعه پایدار است.

کلیدواژگان

حقوق بین‌الملل محیط زیست، همگرایی بین‌المللی، مخاطرات زیست محیطی، حفاظت محیط زیست، توسعه پایدار.

* نویسنده مسئول، کارشناس ارشد گروه حقوق بین‌الملل، واحد دماوند، دانشگاه آزاد اسلامی، دماوند، ایران / ایمیل:

sooroushmahootchian7@gmail.com

** دکتری حقوق محیط زیست و مدرس گروه حقوق محیط زیست، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد

اسلامی، تهران، ایران / ایمیل: sobhantayebi@yahoo.com

مقدمه

جهان پیرامون، همواره دغدغه محیط زیست را به همراه دارد؛ چرا که گسترش مناسبات کشورها در زمینه‌های مختلف، سبب گردیده تا این مسئله مهم به چشم بیاید. از این رو، جامعه جهانی به فکر این موضوع افتاده تا راهکار و رهیافتی را بکاود، که زمینه‌ای مساعد به حال حفاظت از محیط زیست کره زمین باشد. در این راستا، با عنایت به جمیع شرایط حاضر نظام بین‌المللی، همگرایی می‌تواند در زمینه حفاظت از محیط زیست از تخریب و زوال آن جلوگیری به عمل آورد؛ چرا که ساختارهای حقوقی و قانونی مربوطه به عنوان یک مساله استراتژیک، مورد توجه سایر دولت‌هاست. همگرایی در این زمینه، از مهم‌ترین نوع همکاری و یکپارچگی در جوامع بین‌المللی می‌باشد؛ زیرا کشورهای جهان به تنهایی توان مهار تخریب و زوال آن را ندارند و در این زمینه با محدودیت‌هایی مواجه هستند. از سوی دیگر، همگرایی بین‌المللی موجب رفاه، ثروت، کسب قدرت بیشتر در زمینه حفاظت از محیط زیست می‌شود، و به کشورها در رسیدن به اهداف خود در زمینه حفاظت از محیط زیست که جزو اهداف و منابع ملی حیاتی کشورها نیز هستند، کمک شایانی می‌کند. این چارچوب همکاری در پرتو نظام حقوق بین‌الملل بایستی دارای ضمانت اجرایی باشد. با این توصیف، تعامل دوسویه روابط بین‌الملل و حقوق بین‌الملل محیط زیست، می‌تواند به این روند کمک شایانی کند و محرک ضمانت اجراها بر مدار قانونی باشد. هرچند بر این باور هستیم که نظام بین‌الملل علیرغم گسست‌های عملکردی و تهافت اجرایی است، اما جریان حیات بشری به صورتی پیش‌رفته، که در حال حاضر مسئولیت بین‌المللی دو چندان نمایان گردیده، و حفاظت از محیط زیست از سمت موضوعیت به سمت طریقت گام برداشته‌است. با این توصیف در پژوهش حاضر، تقلای نگارندگان بر این است که اهمیت حال حاضر حفاظت جدی از محیط زیست را جریان‌سازی کرده، و بقای حیات و سلامت بشر را در گروی آن به اثبات رسانند.

۱- پیشینه تحقیق

سیدعباس پورهاسمی، سبحان طیبی و هادی طالع‌خرسند (۱۳۹۷)، در مقاله خود تحت عنوان «طراز جهانی حقوق بین‌الملل محیط زیست: راهبردها و رهیافت‌ها که در فصلنامه مطالعات بین‌المللی»، شماره پنجاه و هشت بیان‌داشته‌اند که، محیط زیست جهانی به سبب رشد و توسعه روزآمد نحوه زندگی انسانی، نیازمند حمایت و حفاظت از طریق وضع و اجرای قواعد حقوقی الزام‌آور و غیرالزام‌آور است. این سنگ‌بنای نظام حقوقی، منبث از ساختارهای نهادینه نظام بین‌الملل معاهداتی و غیر معاهداتی است. در واقع طراز جهانی حقوق بین‌الملل محیط زیست، بر اساس معیارهای سنجش عملکردی ظرفیت‌ها حقوقی، کاستی‌ها و محدودیت‌ها و همچنین روند دیپلماسی محیط زیستی، مشخص می‌گردد. نتایج پژوهش نمایانگر این است که، اگرچه حقوق

محیط زیست در پرتو قراردادهای و معاهدات، پیشرفت چشم‌گیری داشته‌است، ولی کشورها به هنگام اجرا همواره قوانین را برهم‌زده، و موجبات خسران را فراهم ساخته‌اند.

سبحان طیبی و شیرین شیرازیان (۱۳۹۶)، در مقاله خود تحت عنوان «صلح و دیپلماسی محیط زیست در نظام آموزش عالی» که در فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل شماره بیست و سوم به چاپ رسیده، به بررسی رشد روزافزون مسائل محیط زیستی و گسترش فعالیت‌های مختلف در این عرصه که سبب بروز اختلافات بسیاری بوده اشاره داشته‌اند. در این راستا صلح و دیپلماسی در پرتو همگرایی نقش جدی به خود می‌گیرد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، با توجه به اینکه هدف نهایی حقوق محیط زیست، ارائه چارچوبی دیپلماسی پایدار در جهت رسیدن به صلح جهانی و توسعه پایدار است، آگاهی‌دادن از طریق آموزش و تربیت افراد با مهارت در این حوزه، می‌تواند راهکاری مناسب در جهت توسعه همکاری‌های بین‌المللی باشد.

گودرز افتخار جهرمی و علیرضا رضایی (۱۳۹۵)، در مقاله خود تحت عنوان «همگرایی حقوق محیط زیست و حقوق بشر با نگاهی به فقه اسلامی»، که در فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب شماره اول به چاپ رسیده‌است، به بررسی رابطه بین حقوق بشر و محیط زیست و ارتباطات همسوی حقوق بشر و محیط زیست می‌پردازند. بر اساس این پژوهش همگرایی حقوق محیط زیست و حقوق بشر امری قابل قبول از منظر اسلام است. استفاده از محیط زیست برای انسان، به خودی خود مشکلی ایجاد نمی‌کند، ولی نکته حائز اهمیت این است که استفاده بهینه بدون آسیب رساندن به محیط امکان‌پذیر نیست؛ لذا بر طبق اصول اسلامی انسان ملزم به رعایت قوانین مدون در این حوزه است، تا به این صورت حقوق متقابل محیط زیست و حقوق بشر نیز رعایت گردد.

سبحان طیبی و لیلا هلالی (۱۳۹۴)، در مقاله خود تحت عنوان «حفاظت از محیط زیست جهانی در پرتو تعامل دیپلماسی و همگرایی بین‌المللی» که در سومین همایش سراسری کشاورزی و منابع طبیعی پایدار ارائه گردیده، بستر تفاهم در زیست‌کره را از مصادیق همگرایی بین‌المللی به شمار آورده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، که خطرات و آسیب‌های زیست محیطی نمایانگر رفتار غیراصولی و غیرمنطقی انسان با محیط است، و هنوز دلیل منطقی برای آن وجود ندارد. با اینحال، همگرایی و همکاری‌های بین‌المللی می‌تواند در این راستا، می‌تواند کمک شایانی به حفظ محیط داشته‌باشد.

مجید روحی‌دهبانه (۱۳۹۳) در مقاله خود تحت عنوان «مفهوم‌سازی همگرایی و منطقه‌گرایی در روابط بین‌الملل از منظر سازه‌انگاری (مطالعه موردی: اتحادیه اروپا)»، که در فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل شماره سیزدهم به چاپ رسیده‌است، بیان می‌دارد، گرش سازه‌انگاری به عنوان یکی از رویکردهای مهم در زمینه روابط بین‌الملل و مطالعات منطقه‌ای، به تبیین مقوله همگرایی و منطقه‌گرایی در روابط بین‌الملل می‌پردازد. در این راستا ابتدا به تشریح مبانی نظری سازه‌انگاری پرداخته، و سپس نگرش این رویکرد در باب منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای و عناصر و متغیرهایی که به

عنوان عوامل موثر در منطقه‌گرایی و به‌ویژه تعمیق و نهادینه‌شدن منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای مورد توجه این رویکرد قرار گرفته‌اند، برشمرده و آن را مفهوم‌سازی و تئوریزه کرده‌است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، که این رویکرد توانسته‌است افق تازه‌ای در زمینه مطالعات منطقه‌ای و همگرایی و منطقه‌گرایی بگشاید، بطوری که امروزه به یکی از رویکردهای مهم در زمینه مطالعات مربوط به همگرایی و منطقه‌گرایی و به‌ویژه تحلیل‌های مقایسه‌ای تبدیل شده‌است.

لوئیس فاست (۱۳۹۶)، در کتاب همکاری و منطقه‌گرایی در خاورمیانه ترجمه احمد سلطانی‌نژاد، به یکی از مهم‌ترین موضوعات پیرامون روابط بین‌الملل پرداخته‌است. همه مسائل مهم خاورمیانه در این کتاب با هم گره‌خورده‌اند. این اثر از نظر جامعیت بررسی موضوع و پرداختن به تمامی سطوح آن، اثری بی‌نظیر و کارآمد در این حوزه مطالعاتی است. نویسنده در این اثر از خلأ موجود مبتنی بر استثنانگاری خاورمیانه فراتر می‌رود، و رویکردی منسجم ارائه می‌کند، که در آن با استفاده از برخی ایده‌ها و مفاهیم اصلی در روابط بین‌الملل، و بعضی از مضامین مورد مطالعه خاورمیانه، شیوه‌ای کاربردی را برای فهم بیشتر فراهم می‌نماید.

۲- مبانی نظری: همگرایی در نیل بسوی حفاظت از محیط زیست

بدون شک همکاری و مشارکت کشورها، نقش بسزایی در زمینه حفظ و نگهداری محیط زیست دارد. در این راستا به بررسی همگرایی و مبانی آن می‌پردازیم:

۲-۱- همگرایی بین‌المللی

همگرایی^۱ بین‌المللی، «فرآیندی است که طی آن، واحدها به طور داوطلبانه از اعمال اقتدار تام خویش برای رسیدن به هدف‌های مشترک، صرف‌نظر کرده و از یک قدرت فوق ملی پیروی می‌کنند» (طیسی، ۱۳۹۵: ۴۳). همگرایی باعث تامین منافع و کاستن از آسیب‌ها خواهد بود. به خصوص در میان کشورهایی که دارای اشتراکات منافع هستند، همگرایی می‌تواند در زمینه‌های مختلفی چون؛ محیط زیست برای دست‌یابی به امر حفاظت و یا رسیدن به یک محیط زیست فعال، پویا در میان اعضا باشد. این امر می‌تواند در کشورهای گوناگون دنیا دیده شود، و البته «مسأله محیط زیست، یکی از مهم‌ترین مسائل تأثیرگذار در سیاست، فرهنگ و اقتصاد جهان است. این پدیده در واقع می‌تواند کامل‌ترین روندی باشد که در آینده باعث انقلابی جدید در امر حفاظت از محیط زیست باشد، و باعث جلوگیری و ممانعت از نابودی محیط زیست گردد» (حسنان، ۱۳۹۳: ۲۳).

۲-۲- مبانی جهانی همگرایی

همگرایی بین‌المللی در حفاظت از محیط زیست، به برقراری صلح و ارتقای جایگاه بین‌المللی

^۱ Convergence

زیست‌محیطی و توجه و حفاظت ویژه به این امر توجه می‌کند. «فرهنگ‌های ملی ساختارهای اجتماعی، الگوهای دولت‌سازی، نظام‌های حقوقی و موقعیت‌های کشورهای در همگرایی بین‌المللی محیط زیستی و همگرایی‌های دیگر با یکدیگر دارای تفاوت‌های شایانی هستند. با این معنا همگرایی بین‌المللی زیست‌محیطی با روایت‌های فراملی همگرایی در تعارض قرار دارد و روندی بین‌دولتی محسوب می‌شود» (طیبه، ۱۳۹۴: ۴).

نیمهٔ دوم و اواخر قرن ۱۹ را شاید بتوان دوران آگاهی و هوشیاری انسان در حوزهٔ محیط زیست دانست. اگرچه قبل از این دوران مسائل زیست‌محیطی نادیده گرفته نمی‌شد، ولی جنبش‌های زیست‌محیطی و گسترش حقوق جهانی در این زمینه، بیانگر اهمیت و توجه ویژه و دغدغه‌های ذهنی در خصوص مسائل محیطی در این برهه است. «حقوق محیط زیست، قراردادهای و پیمانها و کنوانسیون‌های ضروری و نهادهای جهانی و همچنین اسناد و معاهدات غیر ضروری را شامل می‌شود، که برخلاف غیر ضروری بودن آنها از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند» (پورهاشمی و ارغند، ۱۳۹۲: ۶۹). عهدنامه‌های جهانی به ویژه از اواخر دههٔ ۷۰، به طور قابل ملاحظه‌ای گسترش یافته‌اند. «بیانیه استکهلم، یکی از اصولی‌ترین و جامع‌ترین اسناد جهانی در زمینهٔ محیط زیست است. اکثر نهادها، عملکردهای خود را با توجه به اصول این بیانیه اتخاذ می‌کنند. کنفرانس انسان و کره این بیانیه یکی از مهم‌ترین کنفرانس‌های بین‌المللی با مضمون محیط زیست است، که از سال ۵۰ تنظیم آن آغاز شد و در سال ۷۲ با حضور نمایندگان بسیاری از کشورها شکلی بین‌المللی به خود گرفت، که هدف آن مراقبت و نگهداری از محیط زیست و ضمانت حقوق بشر به منظور بهره‌وری از محیطی پاک و سالم و تشویق کشورها و نهادهای جهانی به انعقاد معاهدات و قراردادهایی به منظور جلوگیری از آلودگی‌هایی که توسط انسان بر محیط به وجود می‌آید، است» (رایسون و کوروکولاساریا، ۱۳۹۰: ۶۹). این کنفرانس «به دلیل اینکه اولین اجلاس بین‌المللی در حوزهٔ محیط زیست بود، از جایگاه به خصوصی برخوردار است، که مقدمات بیانیه‌ها و کنفرانس‌های دیگر را فراهم کرد» (افتخارجهرمی و رضایی، ۱۳۹۵: ۶). حقوق بشر در معنای امروزی آن، پیشینه‌ای طولانی ندارد. نخستین بیانیه آن در سال ۱۹۴۸ انتشار یافت و در طول پنجاه سال پیدایشش در زمینه‌های فراوانی پیشرفت داشته است، و همهٔ متون آن در سه دسته حقوق سیاسی، مدنی، اجتماعی، اقتصادی و حقوق زیست‌محیطی انتشار یافته‌اند و همین «بیانیه حقوق بشر بود که اساس حقوق بشر کنونی را بنیان نهاد. از مهم‌ترین مأخذ حقوق محیط زیست می‌توان به اعلامیه استکهلم و ریو اشاره کرد. البته علاوه بر اینها موارد دیگری نیز هستند که در زمینهٔ حقوق محیط زیست از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند» (امین‌منصور، ۱۳۹۸: ۱۲۸) ضرورت حفاظت از محیط زیست، مشکلی وسیع و پیچیده در حقوق بین‌المللی است و «عناصر مختلفی در بین‌المللی شدن حفاظت از محیط زیست نقش دارند» (دی‌متو، ۱۳۹۴: ۹۷) در این بین «جوامع بین‌المللی باید برای جلوگیری از هرگونه آلودگی محیط زیست، با کشورهایی که در آنها

مقررات سخت وضع شده به سوی کشورهایی که مقررات انعطاف‌پذیری دارند، برای همگرایی بین‌المللی، همکاری نمایند» (کیس و دیگران، ۱۳۸۹: ۵۴).

۳-۲- دیدگاه مدرنیست‌ها در حقوق بین‌الملل

تجددگرایان بر این باورند که دولت مدرن واقعیتی غیر قابل انکار دارد و بر خلاف سایر اشکال دولت‌ها در زندگی گذشته، حضور پررنگ‌تری در زندگی شهروندان دارد و حقوق و تکالیف افراد در این دولت‌ها از زمان پیدایش افراد تا پایان زندگی وضع می‌شود. «بر اساس این نظریه دولت همچون دستگاهی است که بشر آن را به وجود آورده است و مبتنی بر عقل انسان است. علم‌گرایان در صدد بودند تا با استفاده از نظریه‌ها و دیدگاه‌هایی، به تعریف روابط بین‌الملل بپردازند. بر این اساس، یکی از نظریه‌هایی که در آن به روابط بین‌الملل اشاره شده است، نظریه مدرنیست‌هاست که نقطه مقابل سنت‌گرایان است» (جکسون و سورنسون، ۱۳۸۳: ۶۷).

۴-۲- نظریه رادیکالیسم‌ها

تندروها معتقد به خشونت و تندروی هستند. رادیکال‌ها لازمه و ضرورت در هر انقلابی است و می‌توان گفت بدون آن انقلاب و شورشی صورت نمی‌گیرد. «این گروه، خواهان دگرگونی‌ها و تغییرات اساسی در اصل و اساس جامعه هستند و اصلاحات تند و سخت را در ریشه جامعه خواستارند. این گروه تجلی ارتباط نتایج پژوهش‌های اجتماعی با عملکرد گروه‌هاست. این گروه دارای مکتبی مشخص نیستند و پیرو تندروی و افراطند و اعمال و درجه خشونت آنها به زمان و مکان آن بستگی دارد» (جکسون و سورنسون، ۱۳۸۳: ۸۳).

۳- چالش‌ها و نقایص همگرایی بین‌المللی

همگرایی مانند هر فرایند دیگری نقاط قوت و ضعفی دارد که باعث می‌شود در محدوده بین‌المللی با ناکامی‌هایی مواجه شود، لذا لازم است این چالش‌ها و خلأها مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد:

۱-۳- چالش‌ها

با توجه به اینکه «همگرایی بین‌المللی می‌تواند محل تلاقی چشم‌اندازهای محیط زیستی متنوعی باشد، ساختارهای وحدت و یکپارچگی بین کشورها هنوز شکننده و ضعیف است» (Brännlund and Karimu, 2017: 14). تنوع نهادها و آرایش دیپلماتیک همگرایی و کثرت طیف بازیگران و قدرت‌های کشورها، یکی از دلایل عمده عدم همگرایی بین‌المللی در این امر می‌باشد. «قدرت‌های مذکور از روایت‌ها و رهیافت‌های متفاوتی پیرامون منطقه‌گرایی در جوامع بین‌المللی پیروی می‌کنند، که به رغم برخی همپوشانی‌ها دارای اهداف و چشم‌اندازهای رقابت‌آمیزی در جوامع است، و برخی کشورهای قدرتمند از رهیافت‌های ایجابی در زمینه

همگرایی بین‌المللی در حفاظت از محیط زیست پیروی نمی‌کنند و سعی بر همکاری و وحدت در عرصه محیط زیستی از خود نشان نمی‌دهند، در صورتی که شعارشان دائم حفاظت و نگهداری از محیط زیست می‌باشد» (حسنان، ۱۳۹۳: ۶۷) مورد دیگر که در همگرایی بین‌المللی می‌تواند وجود داشته باشد، مسئله دفاع مشترک بین کشورها است، که امروزه هنوز بین وحدت سیاسی و وحدت نظامی رابطه‌ای به وجود نیامده است. البته می‌توان موانع عمده در همگرایی بین‌المللی در جوامع را به شرح ذیل دانست.

جدول ۱- چالش‌ها و نقایص همگرایی بین‌المللی

عدم پیوستگی و وحدت فرهنگی	سه عامل بسیار مهم در پیوستگی فرهنگی یعنی زبان، مذهب، قومیت به عنوان یک نماینده در فرهنگ خاص، تلقی می‌شود.
اختلافات سیاسی و عدم تمایل به تسلیم حاکمیت ملی	حاکمیت‌های دو قطبی موجب اصلی گرایش به غرب و شرق در کشورها و تقسیم شدن آن‌ها به کشورهای رادیکال، تندرو و رژیم‌های محافظه کار و اصلاح طلب را ایجاد کرده است که این امر شکافی عمیق و مانعی عمده در همگرایی ایجاد می‌کند.
موانع اقتصادی	هماهنگی و همگرایی بین‌المللی اقتصادی در جوامع بین‌المللی می‌تواند موجب گسترش تجارت و ایجاد فرصت‌های سرمایه‌گذاری محیط زیستی و تعاملات گوناگون اقتصادی در زمینه محیط زیست شود.

منبع: (ماهو تچیان، ۱۳۹۸: ۶۷)

بدون شک امروزه مسائل زیست‌محیطی از قبیل: حفاظت، توسعه و... از مهم‌ترین مصادیق همگرایی بین‌المللی به شمار می‌آیند و می‌توان گفت در چارچوب مسائل مربوط به حقوق بشر مورد بررسی حقوق‌دانان قرار می‌گیرند. «در کمتر از یک ربع قرن، حجم عظیمی از اسناد بین‌المللی در رابطه با حفاظت محیط زیست به تصویب رسیده است، که بخش عمده این حفاظت در بخش خاص مثل: دریاها، آب‌های شیرین، جو، تنوع بیولوژیک و غیره پرداخته می‌شود» (ماهو تچیان، ۱۳۹۸: ۶۹).

۲-۳- خلأهای اجرایی

به منظور پیاد ساختن یک نظام حقوقی، بعد از طی مراحل قانونی و تدوین، باید در اندیشه اجرا آن بود. این موضوع در جامعه جهانی، اشکال مختلف دارد؛ چرا که هی گاه دولت‌ها، حاضر نیستند منافع ملی خود را در برابر یکدیگر به خطر بیندازند. «در برخی از موارد قوانین داخلی کشورها نیز نقایصی در جهت حمایت از این موضوع وجود دارد. به دلیل قدرت حاکمیت دول‌ها و نقش آنها مانع از تخصیص یافتن مؤثر و قابلیت اجرائی این اسناد وجود دارد. مورد دیگر، سازوکارهای اجرای موجود، نیز گاهی در مقابل فشار وارده از سوی دولت‌ها، مجبور به عقب نشینی خواهد شد. نکته دیگر در زمینه اجرای قوانین بین‌المللی محیط زیست، در حقوق بین‌الملل

این است که، جامعه ملل فاقد سازوکارهایی مثل قوه مجریه، پلیس اداری یا قضاوت اجباری که در سطح ملی مطرح است، می‌باشد. از سوی دیگر، عدم ضمانت اجرای موثر معاهدات بین‌المللی^۱ و فقدان ضمانت اجرایی مستحکم و اصولی اعم از حمایت‌های کیفری و جزائی از محیط زیست می‌باشد» (جوادی، ۱۳۹۵: ۷۸). نقش تابعان در گسترش و توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست را، نباید از نظر دور داشت. با توجه به نقش دول و سازمان‌های بین‌المللی، گروه‌ها و سایر اعضا، می‌توان به نقش پیگیری و تدوین و تحول در حقوق محیط زیست چه در عرصه بین‌المللی و چه منطقه‌ای، اشاره داشت. «ارائه پیشنهادها حقوقی سایر ملل به سازمان‌های مسئول از جمله؛ کمیسیون حقوق بین‌الملل و برنامه محیط زیست سازمان، و سایر نهادهای معتبر و فعال در این زمینه، می‌تواند گام موثری در فرایند توسعه و تلاش حقوق بین‌الملل محیط زیست هر چند بطور ضعیف داشته باشد. اگر چه در زمینه حل و فصل اختلافات محیط زیستی در مجامع متعدد قضایی در سطح بین‌المللی فعالیت‌هایی صورت گرفته است، اما به نظر می‌رسد کمبود یک رکن قضایی و مرجع بین‌المللی در این زمینه ملموس باشد» (فضلعلی سرکانی، ۱۳۹۷: ۴۶). همچنین «بازرسی‌های قانونی و مکرر از سوی ناظران بین‌المللی به منظور رعایت موازین حقوقی زیست محیطی در عرصه بین‌المللی، می‌تواند راهکار مناسب جهت جلوگیری از تخلفات زیست محیطی از سوی اعضا معاهدات باشد و در نهایت در صورت نافرمانی واگرایی و یکپارچگی دولت‌های زیان کار و مخرب محیط زیست با ارجاع پرونده به شورای امنیت و برخورد قاطعانه از سوی کشورهای عضو سازمان ملل می‌توان این کشورها را مقید به رعایت قواعد پذیرفته شده حقوق بین‌الملل محیط زیست نمود» (Busch and Jörgens, 2005: 94).

۴- تعامل دوسویه همگرایی و مشارکت عمومی

کنونسیون ۱۹۹۸، بر اساس حقوق بشر، یکی از پر استنادترین منابعی است که در زمینه دستیابی به معلومات مرتبط با مشارکت‌های مردمی به منظور رسیدن به عدل در مسائل مربوط به محیط زیست به کار گرفته می‌شود. در پیشگفتار تصریح شده که هر کس از حق زیستن در یک محیط زیست مناسب برای سلامت و رفاهش و وظیفه فردی و جمعی برای حفاظت از محیط زیست و بهبود آن به نفع نسل حاضر و آینده برخوردار است. «بر اساس کنوانسیون ۱۹۹۸، تشکیلات دولتی مرتبط باید به صورتی فعال مدارک و قراردادهای سیاسی و بین‌المللی زیست محیطی را گردآوری و به‌روز کرده و نسبت به نشر آنها اقدام کنند و بدون بازخواست از درخواست‌کنندگان در خصوص سود و زیان آنها، پاسخگوی درخواستشان باشند.» «دیپلماسی

^۱ - International Treaties

محیط زیست^۱ بر اساس کنوانسیون ۱۹۹۸ عملکرد موفق و قابل قبولی داشته‌است؛ زیرا که با استفاده از گفتگوهای میان کشورها توانسته است تأثیر مثبتی در جذب پذیرش کشورها در خصوص مشارکت در سطوح بالاتر داشته‌باشد. با هدف تأثیر هر چه بیشتر این کنوانسیون، اعضا باید اطلاعاتی در زمینه گونه و محدوده فعالیت داده‌های در دسترس مراکز دولتی مسئول، اصول اولیه برای دسترسی به اطلاعات و روش دستیابی به آنها را نشان دهند» (Tayebi & Others, 2017: 1578). به گفته کوفی عنان^۲ «با اینکه محدوده عملکرد کنوانسیون ۱۹۹۸ منطقه‌ایست، ولی از نظر بین‌المللی ارزش و اهمیت دارد». در حال حاضر این موثرترین توضیح و بیان اصل ۱۰ بیانیه ریو است که بر همکاری مردم در حوزه مسائل محیط زیست و دستیابی به اطلاعات موجود در این زمینه تأکید دارد «از جمله مهم‌ترین مسائل کنونی محیط زیست، می‌توان به مطالعه جایگاه همکاری‌های مردمی و دستیابی به اطلاعات به منظور رسیدن به توسعه پایدار و مدیریت صحیح محیط اشاره کرد. ارتباط نزدیک بین توسعه پایدار و شفافیت و دسترسی به اطلاعات در پرورش پیامدهای زیست محیطی، نقش موثری دارد» (طیبی، ۱۳۹۵: ۱۹۸) بنابراین، «رابطه حقوق بشر و محافظت از محیط زیست با تأکید بر حقوق ملت‌ها، اهمیت ویژه‌ای دارد» (پورهاشمی و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۴).

۵- همگرایی و استانداردهای محیط زیستی^۳

حقوق بشر و محیط زیست، از جنبه‌های مختلف دارای اشتراکاتی هستند. تأثیرپذیری مسائل زندگی از قبیل فرهنگ، مسائل بهداشتی، آب آشامیدنی و ... از محیط زیست، امری واضح و آشکار است. «امکان همکاری در تصمیمات و سیاست‌های اقتصادی که تحت عنوان قدرت اختیار دادن آمده است، و همچنین دستیابی به عدل چه در سطح ملی و چه در سطح جهانی، تأثیر بسزایی بر روی این وضعیت و عکس‌العمل نسبت به آنها دارد. همگرایی، همکاری و پاسخ متقابل طبق شناخت یکسان از سازمان‌های مرتبط موثر، تأثیر بسزایی دارد. در این راستا توجه به استانداردهای زیست محیطی می‌تواند نقش همگرایی را پررنگ‌تر کند» (طیبی، ۱۳۹۵: ۸۷).

۱-۵- ارزش‌گذاری محیط زیستی^۴

نمی‌توان نقش اساسی و والای همگرایی در مواجهه اقتصاد، پیشرفت و محیط زیست را نادیده انگاشت. شاید اگر با دیدی عمیق به محیط زیست و جایگاه واقعی محیط زیست نگریم، «بتوان

^۱ - Environmental Diplomacy

^۲ - Kofi Annan

^۳ - Environmental standards

^۴ - Environmental Valuation

بر استفاده بهینه و صحیح از آن تأثیر بگذاشت. در واقع توسعه پایدار به معنای آگاهی کامل در خصوص بهره‌برداری و استخراج صحیح و بهینه از محیط زیست است» (طیبی، ۱۳۹۶: ۲۷۷).

۲-۵- سیاست‌گذاری محیط زیستی^۱

در حال حاضر، مسائل زیست محیطی یکی از مهمترین دغدغه‌های حوزه سیاست است. «به مرور زمان این مقوله به یکی از پیچیده‌ترین مباحث تبدیل شده است. این اهمیت به گونه‌ای است که بحران در هر یک از حوزه‌های زیست محیطی، جامعه را نیز دچار آشفتگی و تشنج می‌کند» (طیبی و اسماعیلی فرد، ۱۳۹۶: ۷۳).

۳-۵- قاعده‌سازی

مراقبت از محیط زیست و رعایت بهداشت همگانی، از جمله مهم‌ترین مراحل اجتماعی به شمار می‌رود. تحقق این هدف منوط به رعایت قوانین و مقررات مدون در این زمینه است. لازم به ذکر است که «تدوین قوانین زیست محیطی بازگو کننده ضرورت جامعه بر رعایت قانون‌گذاری اجتماعی است. اگرچه قانون‌گذاری توسط مراتب مختلف صورت می‌گیرد، ولی در حوزه محیط زیست، جایگاه قوای قانون‌گذار، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. مقررات و قوانین زیست محیطی از طرفی خود محدوده و قلمرو کاملی داشته و از این نظر در صدر قرار می‌گیرند، و از طرفی دیگر، به دلیل نگاهی فرودستانه که به این قوانین می‌شود، آن را زیر مجموعه قوانین اجتماعی در نظر می‌گیرند» (Korhonen and Firiman, 2019: 39).

۴-۵- ارزیابی زیست محیطی

پتانسیل فرایند ارزیابی اثرات زیست محیطی^۲ برای تحقق اهداف توسعه پایدار، نیز صریحاً در پیشگفتار کنوانسیون اسپو^۳ و پروتکل ارزیابی زیست محیطی استراتژیکی قید شده است. «علیرغم بازشناسی رابطه نزدیک ارزیابی اثرات زیست محیطی و توسعه پایدار، این مهم شکل جدی به خود نگرفته است. مشکل به کارگیری ارزیابی زیست محیطی برای اجرای اصل توسعه پایدار این است، که این ارزیابی با رابطه بین اهداف زیست محیطی و اهداف اقتصادی-اجتماعی به طریقی کاملاً متفاوت با اصل توسعه پایدار برخورد می‌کند. اما رایج‌ترین ساختار جنبه ماهوی توسعه پایدار، توزیع برابرنگر منابع میان نسل حال و نسل آینده و نیز گروه‌ها و افراد بر مبنای درون‌نسلی است» (طیبی، ۱۳۹۴: ۹).

¹ - Environmental Policy

² - Environmental Impact Assessment

³ - Espoo Convention

۶- همگرایی و ابعاد جهان‌شمول

یکی از ویژگی‌های همگرایی در سطح بین‌المللی، ابعاد جهان‌شمول آن است که بررسی این ابعاد می‌تواند کمک شایانی در فهم بیشتر آن داشته‌باشد. ابعادی که در ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۶-۱- عدالت محیط‌زیستی

عدالت محیط‌زیستی^۱ عدالت اجتماعی و اخلاق زیست محیطی را بیان می‌کند. نهضت‌های عدالت زیست محیطی به منظور مبارزه با تقسیم ناعادلانه تجهیزات با هدف برطرف ساختن مشکلات زیست محیطی همچون؛ جابجایی زباله‌های سمی خطرناک ایجاد شده‌اند، و هدف اصلی آن توسعه مراقبت از مجامع بشری است که به دلیل ناعدالتی‌های موجود و با توجه به گسترش جوامع، پدیدآمده‌است. «عدالت زیست محیطی، به منظور همه‌گیری و شمول عدالت ساخته شده است و سعی برای بالابردن عدالت اقتصادی و توان اقتصادی، منافاتی با عدالت زیست محیطی ندارد» (طیبه، ۱۳۹۵: ۱۵۷). یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های عدالت زیست محیطی برقراری عدالت اجتماعی است؛ زیرا هدف اصلی آن پاسخ به نیازهای قشر آسیب‌پذیر است. «یک دیدگاه دینی به منظور اثبات عدالت محیط‌زیست، از منظر اخلاقی وجود دارد، که بر اساس آن مجامعی که در آن پایبند به اصول اخلاقی هستند، تلاش بیشتری در حفظ محیط‌زیست دارند، و روال قانونی را بسیار موثر می‌دانند و پیوند دهنده تمام حقوق را عدالت می‌دانند. نکته حائز اهمیت این است که، عدالت زیست محیطی در مواقعی مورد خدشه واقع گردیده و در اثر مخاطرات زیست محیطی از جمله تغییرات آب و هوایی،^۲ مورد بی‌توجهی واقع شده‌است» (اخوان‌کاظمی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۱).

۶-۲- دیپلماسی محیط‌زیست

حفظ محیط‌زیست بین‌المللی در قالب یک جنبش، اهمیت والای آن را نشان می‌دهد، و بر این اساس هیچ تعللی در این راستا را نمی‌توان نادیده پنداشت؛ چرا که احتمال دارد فرصتی دیگر تکرار نشود و تجدیدپذیری صورت نپذیرد «موضوعات زیست محیطی در جوامع پیشرفته و در حال پیشرفت باید چشم‌انداز مناسبی داشته‌باشد. انحطاط محیط‌زیست به رغم گسترش پیمان‌های جهانی تداوم داشته و مسائل زیست محیطی زیادی به وجود آمده‌اند. مطالعه صحیح نقش مشارکت مردمی و دسترسی به اطلاعات در نیل به توسعه پایدار و اداره خوب محیط‌زیست، نیز از جمله مسائل امروز محیط‌زیست است» (طیبه، ۱۳۹۵: ۱۱۵). با این وجود امکان دارد این روال در مدار خود شکلی متعارف یا شکلی متداول داشته‌باشد، که «این روند تغییر و دگرگونی، شاید

^۱ - Environmental Justice

^۲ - Climate Changes

همان دیدگاهی باشد که در خصوص داد و ستدهای بین‌المللی بر اساس سیاست‌های زیست محیطی به وجود آمده است» (وحیدی، ۱۳۹۷: ۱۳).

۳-۶- صلح جهانی^۱

نهضت حفاظت از محیط زیست در مسیر جهانی شدن رهیافتی نوین محسوب می‌گردد، که نیازمند تحقق ساز کارهای تعاملات جهانی است. «این سازوکارها بر محوریت تعاملات بین‌المللی و صلح جهانی بوده و این مسیر همواره با هدف شکل‌گیری و پایداری منطقی حقوق زیست محیطی صورت گرفته است. زمین همواره در معرض تغییر و تحولات و پیشرفت‌های روزافزون قرار دارد. این روند در برخی مواقع با زیاده‌روی‌های انسان برهم می‌خورد، و خطرات زیست محیطی را به وضوح نشان می‌دهد» (طیسی، ۱۳۹۵: ۶۴). این موارد فکر همه مردم را به خود درگیر کرده است و ما را بر آن داشته تا به منظور ساخت جهانی هماهنگ و متحد بیاندیشیم و توجه بیشتری به محیط زیست و مسائل پیرامونی آن داشته باشیم.

۷- محیط زیست و جامعه مشترک جهانی

محیط زیست به مثابه جامعه‌ای مشترک در سطح جهانی است که نیازهای همه کشورهای را برآورده می‌سازد، و در این راستا لازم است تدابیری به منظور حفظ آن اندیشیده شود. از جمله این تدابیر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱-۷- همگرایی و حقوق بشر^۲

در حقیقت «گنجاندن ابعاد زیست محیطی در حقوق بشر، از نقطه نظر شناسایی و به رسمیت شناختن تأثیر و نفوذ همه جانبه شرایط زیست محیطی محلی و جهانی به روی درک و فهم حقوق بشر، ضروری به نظر می‌رسد» (شریفی طرازکوهی، ۱۳۹۲: ۳۹). هدف حقوق بشر جهانی، همان‌طور که در اعلامیه‌های جهانی حقوق بشر و میثاقین، بیان شده است، «برقراری آزادی، عدالت و صلح در جهان می‌باشد. ابزار دستیابی به این هدف از طریق شناسایی و حمایت حقوقی حق‌های برابر و غیر قابل انتقال متعلق به تمام اعضای جامعه بشری است، که تک تک ایشان دارای شرافت ذاتی می‌باشند. هدف فوری و عملی حقوق بشر، ب‌دس آوردن و به رسمیت شناختن بین‌المللی حقوق بنیادین بشری است» (کک دین و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۳۴). در واقع حقوق بشر، رفتار دولت‌ها را نسبت به اتباع خود و افرادی که در قلمرو تحت صلاحیتشان به سر می‌برند، مشمول قواعد الزام‌آور می‌نماید، به عنوان نمونه، «سلب خودسرانه «حق حیات» به عنوان یکی از محوری‌ترین حق‌های بشری در همه جای جهان، امری است برخلاف قواعد مسلم پذیرفته شده بین‌المللی که در شماری

¹ - Global Peace

² - Human Rihgts

از اسناد حقوق بشری گنجانده شده است. از این رو لحن و چارچوب حقوق بشر در جهت حمایت از محیط زیست، ابزار قدرتمندی محسوب می‌شود و این خود از دلایل طرح مسئله حمایت از محیط زیست در زمینه حقوق بشر موجود است و به خوبی حکایت از نقش اساسی تخریب محیط زیست در تمام اشکال آن، به روی بهره‌مندی از حقوق فردی دارد، که نه تنها گریبان‌گیر نسل حاضر است، بلکه به روی نسل‌های آتی هم تأثیرگذار می‌باشد» (Mazzuoli, 2019: 326).

۲-۲- تحکیم تعاملات بین‌المللی او حاکمیت محیط زیستی^۲

حاکمیت^۳ یکی از اساسی‌ترین اصول حقوق محیط زیست. این اصل گونه گسترده‌ای از روش‌ها، مقررات و سازمان‌های مرتبط با محیط زیست است که در صورت‌های مختلفی از جمله؛ مراقبت از محیط زیست و زیستگاه طبیعی و استخراج مناسب و صحیح از محیط زیست نمایان می‌شود. در عرصه جهانی به نهادها، ساختارهای تأمین‌کننده مالی، روش‌ها و مقررات مرتبط با حفظ و مراقبت از محیط زیست در سطح بین‌المللی اطلاق می‌شود. «در پرتو کنفرانس‌های بین‌المللی زیست محیطی، یکی از اصول بسیار مهم، اصل حاکمیت است. اگرچه این اصل یکی از ملاحظات کشورها در روابط، تعاملات و مناسبات بین‌المللی می‌باشد و هیچ کشوری حاضر نیست تا با اجرای استانداردهای زیست محیطی، موجبات تخدیش حاکمیت خود را مهیا کند، با این وجود، نمی‌توان به اصل حاکمیت به عنوان عاملی برای عدول و سرپیچی از تصمیمات جمعی زیست محیطی استناد نمود» (Castro Pereira, 2015: 194).

۸- همگرایی و منافع مشترک

با توجه به اینکه همه دولت‌ها منافع را از محیط زیست بدست می‌آورند، ضرورت می‌یابد به منظور حفظ این منافع، دولت‌ها با هم همکاری و مشارکت داشته باشند.

۸-۱- منافع و ارزش‌ها

تغییرات بنیادین و جهت‌گیریهای جدید در جامعه بین‌المللی است که آثاری مشهود و عینی بر نظم عموم بین‌المللی گذاشته، و نقش بیشتری را برای حقوق طلب می‌کند. در این راستا و در جهت ترقی قواعد نظم حقوقی، هنجارها و تعهداتی شکل می‌گیرند که بر ارزشهای انسان و منافع مشترک تأکید دارند. مفاهیمی نو در جهت استقرار نظم حقوقی، که ساختار هنجارهای بین‌المللی را عرضه می‌نماید، پدیدار می‌شوند. «این رهیافت که بر آینده واحد جهانی با سرنوشت مشترک بشری تکیه دارد، نظم حقوقی را طالب است که از یک سو، متناسب با ساختار جامعه بین‌المللی، و از سوی دیگر شایسته انسان متمدن باشد. نظم حقوقی که حدود و ثغور و آثار آن

¹- International interactions

²- Environmental Governance

³- The principle of sovereignty

در چارچوب منافع اساسی جامعه بین‌المللی که ناظر بر سرنوشت مشترک بشریت است، تبیین می‌شود. نظم حقوقی که با توجه به نگرش‌های جدید و نیز ضرورت‌های زیست بین‌المللی و همبستگی جامعه جهانی در قبال مسائل و معضلات جهانی، در مقام ایجاد توازن و تعادل بین منافع فردی واحدهای سیاسی مستقل به نفع جامعه بین‌المللی است. این روند در واقع نشان دهندهٔ جامعه‌گرایی در نظام حقوقی بین‌المللی است» (علیزاده و رحمانی، ۱۳۹۵: ۱۱).

۲-۸- همگرایی و مسئولیت بین‌المللی

مسئولیت بین‌المللی؛ تکلیفی است که به موجب حقوق بین‌الملل به دولت‌ها تحمیل می‌گردد، تا هر دولت خساراتی را که بر اثر نقض قواعد حقوق بین‌الملل، ناشی از عمل یا خودداری‌اش در انجام دادن تکلیف به دولت دیگر وارد کرده، جبران نماید. به بیان دیگر، تعهد به جبران خسارت، محتوای اصلی مسئولیت بین‌المللی است و در اشکال مختلف و راه‌های گوناگون به اجرا درمی‌آید، که هر یک از آنها کارکرد خاصی دارد. «مسئولیت بین‌المللی، ارکان نظام بین‌المللی را تشکیل می‌دهد، و بی‌احترامی به قواعد آن، موجب تضعیف حقوق بین‌الملل و ایجاد ناامنی و بی‌ثباتی در روابط کشورها و اتباع آنها می‌شود. به هر ترتیب، مسئولیت بین‌المللی ساختاری نظام‌مند در جهت تحقق تعاملات جهانی است، و نسبت به هرگونه نقض تعهد در جهت عمل به عدم همگرایی بین‌المللی، عکس‌العمل نشان می‌دهد و احتمال مطرح‌شدن مسئولیت و همچنین جبران هرگونه عمل غیرقانونی بی‌شک در رفتار دولت‌ها تأثیر دارد؛ زیرا احترام و حیثیت دولت‌ها در جامعه بین‌الملل، به‌طور مستقیم با این مسئله در ارتباط است» (راحتی آسیابر، ۱۳۹۲: ۸۵).

۳-۸- همگرایی در پرتو رویه و اجرا

اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست، عموماً از طریق روابط مسالمت‌آمیز بین‌المللی و به وسیلهٔ رویهٔ قضایی بین‌المللی وارد حقوق بین‌الملل محیط زیست شده‌اند. «در روابط بین‌المللی، اختلافات امری عادی است که ممکن است از مسائل مختلف ناشی شوند. در حل و فصل اختلافاتی که تاکنون بین دولت‌ها در زمینهٔ مسائل محیط زیستی پیش آمده‌است، از این اصول استفاده شده‌است. به عنوان نمونه؛ در قضیه خمیر کاغذ موضوع اختلاف بین آرژانتین و اروگوئه به اصل احتیاطی و اطلاع‌رسانی استناد شده‌است. در واقع تکامل رویهٔ حل و فصل اختلافات تحت تأثیر رویه‌های قضایی بین‌المللی بوده‌است. چارچوب معاهدات بین‌المللی زیست محیطی برای حل اختلافات روش‌های مسالمت‌آمیز حل اختلافات را پیشنهاد می‌دهند. برخی از محاکم قضایی بین‌المللی موجود مانند؛ دیوان بین‌المللی دادگستری و دادگاه بین‌المللی حقوق دریا، با استفاده از مجوزی که معاهدات محیط زیستی به آنها اعطاء کرده‌اند، به رسیدگی به برخی از جنبه‌های اختلافات زیست محیطی پرداخته‌اند. با این حال، به دلیل گستردگی این اختلافات، ساختار و

¹ - International Responsibility

اهداف محاکم مزبور اجازه رسیدگی مؤثر و کامل به آنها را نمی‌دهد؛ چون این محاکم معمولاً از اعمال صلاحیت خود برای رسیدگی به مسائل محیط زیستی خودداری می‌کنند و یا تنها به جنبه‌های خاصی از اختلافات محیط زیستی می‌پردازند. با توجه به اینکه محاکم بین‌المللی موجود دارای تخصص لازم نبوده و نمی‌توانند به طور مؤثر به حل و فصل این اختلافات بپردازند، می‌توان گفت برای حل اختلافات چارچوب معاهداتی لازم بوده، اما کافی نمی‌باشد» (فضلعلی سرکانی، ۱۳۹۷: ۹۴).

۹- همگرایی و ضرورت هنجاری و اصولی

اگرچه همکاری و همگرایی در زمینه محیط زیست علاوه بر منافع کشورها با حفظ محیط کمک می‌رساند، با اینحال، قوانین محیط زیست به گونه‌ای است که گاهی با عدالت اجتماعی تناقض می‌یابد. لذا لازم است به این قوانین به صورت مختصر اشاره شود:

۹-۱- همگرایی و قانون‌مندی جهانی

دو اصل مهم برای رسیدن به دموکراسی و قانون‌مندی جهانی این است که: اول هر شخصی حق بهره‌مندی از حقوق اساسی بشری را دارد، و دوم هر شخصی به عنوان وظیفه اصلی باید به این حقوق احترام بگذارد. در منشور بین‌المللی حقوق بشر ماده ۱ میثاق به حق خود مختاری ملل و حق تعیین سرنوشت تصریح شده است و تنها در ماده ۴ پیمان‌نامه حقوق مدنی و سیاسی ملاحظه می‌شود: «هرگاه یک خطر عمومی استثنایی (فوق العاده) موجودیت ملت را تهدید کند و این خطر رسماً اعلام شود، کشورهای طرف این میثاق می‌توانند تدابیری خارج از الزامات مقرر در این میثاق به میزانی که وضعیت حتماً ایجاب می‌نماید، اتخاذ نمایند، مشروط به اینکه تدابیر مزبور با سایر الزاماتی که بر طبق حقوق بین‌الملل به عهده دارند، مغایرت نداشته باشد و منجر به تبعیضی منحصرراً بر اساس نژاد، رنگ، جنس، زبان، اصل و منشأ مذهبی یا اجتماعی نشود» (موسوی، ۱۳۹۲: ۱۲۳). از این موضوع به انحراف تعبیر شده که محدودیت‌های متعددی بر آن وجود دارد. «یک دموکراسی واقعی محدودیت‌هایی را برخواست عمومی ایجاد می‌کند» (حکاک زاده، ۱۳۹۸: ۲۷۱).

۹-۲- نابرابری‌های ساختاری

در مقوله دموکراسی، به سه عامل از جمله وضعیت آموزش به معنی آگاهی شهروندان، فرایندهای نهادینه مانند مشارکت عمومی افراد و ساختار اجتماعی همچون؛ فرصتهای برابر در مورد هر شخصی، می‌توان اشاره نمود. همه این جنبه‌ها برای دست یافتن به یک دموکراسی واقعی باید دست به هم بدهند. در عمل شرایط فردی ساختاری و نهادی با هم نزدیک و رابطه متقابلی دارند، به طوری که معیار آموزشی و نهادینه دموکراسی در نبود برابری اجتماعی به دست نمی‌آید. «وجود تفاوت‌هایی در زمینه کشور، طبقه، جنس و نژاد، عموماً دسترسی به آموزش بیشتر تجلی پیدا می‌کند. نابرابری‌های ساختاری نیز زمانی بیشتر احساس می‌شود، که دسترسی به نهادهای

قضایی و فعالیت‌های اجتماعی و مدنی و به خصوص مراجعه به افکار عمومی، کمتر امکان‌پذیر باشد. نابرابری‌های اجتماعی، مانع اصلی دموکراسی به شمار می‌روند. از طرفی باید گفت با وضع فعلی، رشد ارتباطات جهانی، باعث تشدید نابرابری‌های ساختاری گردیده‌است» (Holzinger and Others, 2008: 194).

۹-۳- نظم جهانی^۱

حقوق بشر، از جمله تعالیمی است که بدون آن هیچ انسانی نمی‌تواند به یک زندگی کامل برسد. این حقوق شامل؛ آزادی‌های اساسی و فرصت‌های زندگی است، که می‌توانند زندگی را با اهمیت و معنی‌دار کنند. حقوقی که برای رشد روحی، اخلاقی و جسمی شخصیت بشر لازم هستند، می‌توانند انسان را در اینکه شهروند خوبی شود، کمک کنند. همه این حقوق غیر قابل نقض و بی‌تبدیل هستند. «به لحاظ وجود دو دیدگاه آرمانگرا و واقع‌گرا پیرامون نظم جهانی، به گفته آدام رابرتز نظم جهانی «نظمی است که در آن حقوق بین‌الملل، همکاری قدرتهای بزرگ و سازمانهای بین‌المللی، همگی نقش برجسته‌تر از آنچه در بخش عمده‌ای از این سه قادر به ایفای آن بوده‌اند، بازی می‌کنند» در حالی که برخی واقع‌گرایان معتقدند برای انسجام نظام بین‌الملل، نیاز به یک تهدید است. به هر ترتیب، در یک دنیای ایده‌آل، تمامی موارد نقض حقوق بشر توسط خود حکومتها مورد رسیدگی قرار می‌گیرد. زمانی که حقوق بشر توسط یک کشور بد نام نقض می‌شود سایر کشورها به دنبال یک راه حل جدی خواهند بود» (Mazzuoli, 2019: 431).

نتیجه‌گیری

با عنایت به وضعیت ویژه حفاظت از محیط زیست، کشورها نیازمند آن هستند که بر اساس همکاری، همگرایی، وحدت و یکپارچگی، حفاظت از محیط زیست را در اولویت قرار دهند. بدون شک، به منظور دستیابی به پیشرفتی سریع و رسیدن به اهم مقیاس‌های زیست محیطی، لازم است تدابیری در سطح جهانی اتخاذ کنند. گام موثر سازمان‌های جهانی در این راستا ضرورت می‌یابد. در این راستا، توسعه نایستی محیط زیست را دچار مخاطره سازد و اگر به مسئله حفاظت از محیط زیست به طور جدی توجه نشود، ابعاد فاجعه‌باری را شاهد خواهیم بود. لذا لازم است همه دولت‌ها با یکدیگر، به منظور حفاظت محیط زیست، روابطی نوع‌دوستانه و در مسیر ترقی و پیشرفت، در پیش گیرند. بنابراین تمامی کشورها، باید به روابط دوستانه و رو به توسعه در زمینه حفاظت از محیط زیست توجه خاصی مبذول دارند، و در راستای جلوگیری از هدم و خرابی محیط زیست، با هم متحد شوند. با این وجود محیط زیست می‌تواند پیوندی میان کشورها باشد،

¹ - World order

² - Adam Roberts

که همگرایی در آن نقش اساسی و مهمی را ایفا می‌کند و اتحاد کشورها می‌تواند مانع از بین رفتن محیط شوند و با ایجاد توازن در روابط خارجی‌شان، می‌توانند استفاده صحیح و بهینه از منابع طبیعی داشته‌باشند، بدون اینکه آسیبی متوجه آن باشد. حفاظت در محیط زیست باعث می‌شود، بیشتر به استفاده از منابع بیابندیشیم و این مقوله‌ای است که باید بیشتر مورد عنایت کشورها قرار گیرد و به منظور همگرایی جهانی لازم است کشورها مقرراتی را به وجود آورند که در سطح جهانی بتوان آنها را عملی ساخت. همچنین لازم است دولت‌ها، به منظور ایجاد همبستگی و وحدت جهانی، تجربیات و مهارت‌های خود را در اختیار یکدیگر قرار دهند و به این صورت موجبات استفاده بهینه از محیط زیست و کاهش خسارات زیست محیطی را فراهم کنند.

تفکر بیشتر در زمینه بهره‌وری از منابع می‌باشد که در جوامع باید بیشتر این مسائل مورد توجه قرار گیرد و البته برای ایجاد همگرایی بین‌المللی در جوامع باید کشورها قوانینی را در نظر بگیرند که این قوانین در جهان برای تمامی جوامع غربی - شرقی قابلیت اجرا داشته‌باشد و کشورها باید در زمینه حفاظت از محیط زیست، وحدت و یکپارچگی، تمرکز و تخصص خود را در اختیار تمامی جوامع بشری قرار دهند، که این مسائل می‌تواند بهره‌وری از محیط زیست و کاهش آسیب و زوال محیط زیست را در برداشته‌باشد گام‌های کوچک مورد نیاز برای ایجاد یک چارچوب حقوقی برای تضمین استانداردهای محیط زیستی لازم است. این یک سناریوی کامل نیست، اما گفته‌شده در مورد سازوکارهای بین‌المللی و مشکلات، تلاش برای مذاکره با امعان نظر به ابزارهای حاکمیتی دولت‌ها که منافع ملی خود را عاقلانه در حفاظت از حق حاکمیت خود واقع-بینانه در نظر می‌گیرند، وجود دارد.

حفظ و مراقبت از محیط زیست این امکان را برای مجامع جهانی فراهم می‌کند، تا بتوانند روابط بین‌المللی خود را به توازن برسانند و شیوه عمل دولت‌ها در مواجهه با وقایع زیست محیطی را بهبود بخشند؛ زیرا یکی از مهم‌ترین اهداف دولت‌ها، ایجاد توازن در روابط خارجی‌شان با سایر کشورها، و بهره‌برداری و استفاده بهینه از محیط زیست است. لازم به ذکر است که همگرایی و حفاظت محیط زیست در سطح جهانی، به معنای نادیده انگاشتن دولت‌های ضعیف نیست؛ زیرا ایجاد روابط میان کشورها منوط به پیشرفت و توسعه در زمینه صنعت است و لازم است که به گونه‌ای همگرایی صورت گیرد که همه کشورها در سراسر جهان بتوانند به طور یکسان از آنها استفاده کنند و از پیشرفت‌های جدید به صورت یکسان بهره‌مند شوند.

منابع

- اخوان کاظمی، مسعود و دیگران (۱۳۹۸)، «واکاوی تأثیر تغییرات آب و هوایی بر امنیت بین‌المللی»، *فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل*، دوره ۱۲ شماره ۴۶، تابستان، صص ۴۰-۹.
- افتخارچهرمی، گودرز و علیرضا رضایی (۱۳۹۵)، «همگرایی حقوق محیط زیست و حقوق بشر؛

- با نگاهی به فقه اسلامی»، *فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب*، دوره سوم، شماره ۱، پیاپی ۷، بهار، صص ۳-۳۲.
- امین منصور، جواد (۱۳۹۸)، «رابطه بین حقوق بشر و محیط زیست در پرتو تحول در روابط بین‌الملل»، *فصلنامه سیاست خارجی*، سال ۳۳، شماره ۱، بهار، صص ۱۱۹-۱۶۰.
- پورهاشمی، سیدعباس و بهاره ارغند (۱۳۹۲)، *حقوق بین‌الملل محیط زیست*، تهران: انتشارات دادگستر، چاپ دوم.
- جکسون، رابرت و گنورگ سورنسون (۱۳۸۳)، «*درآمدی بر روابط بین‌الملل*»، ترجمه مهدی ذاکریان، احمد تقی زاده، و حسن سعید کلاهی، تهران: نشر میزان.
- جواد، علیرضا (۱۳۹۵)، «بررسی مشکلات و چالش‌های فراروی توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
- حسنان، منصوره (۱۳۹۳)، «نقش همگرایی بین‌المللی در حفاظت جهانی از محیط زیست؛ فرصت‌ها و تهدیدها»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق محیط زیست*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
- حکاک زاده، محمدرضا (۱۳۸۸)، «صلح جهانی از طریق نظام قانونمند»، *رساله دکتری*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
- دی منتو، جوزپ (۱۳۹۴)، *محیط زیست جهانی و حقوق بین‌الملل*، ترجمه سبحان طیبی، تهران: انتشارات مجد.
- رایبسون، نیکلاس و لال کورو کولاساریا (۱۳۹۰)، *مبانی حقوق بین‌الملل محیط زیست*، ترجمه سید مهدی حسینی، تهران: انتشارات میزان، چاپ دوم.
- راحتی آسیابر، حمید (۱۳۹۲)، «بررسی فنی و حقوقی پیوستن ایران به موافقت‌نامه بین‌المللی حمل و نقل مواد خطرناک (ADR)»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد محیط زیست*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
- شریفی طراز کوهی، حسین (۱۳۹۲)، *درآمدی بر شهروندی جهانی*، تهران: انتشارات میزان.
- پورهاشمی، سیدعباس، سبحان طیبی و هادی طالع خرسندی (۱۳۹۷)، «طراز جهانی حقوق بین‌الملل محیط زیست: راهبردها و رهیافت‌ها»، *فصلنامه مطالعات بین‌المللی*، دوره ۱۵، شماره ۲، پاییز، صص ۱۳۷-۱۰۷.
- طیبی، سبحان و لیلا هلالی (۱۳۹۴)، «حفاظت از محیط زیست جهانی در پرتو تعامل دیپلماسی و همگرایی بین‌المللی»، *سومین همایش سراسری کشاورزی و منابع طبیعی پایدار*، تهران: موسسه آموزش عالی مهر اروند، گروه ترویجی دوستاناران محیط زیست، صص ۲۱-۱۸.

- طیبی، سبحان و مریم اسماعیلی فرد (۱۳۹۶)، *دیپلماسی محیط زیست در پرتو مذاکرات و تصمیم‌سازی بین‌المللی*، تهران: انتشارات مجد.
- طیبی، سبحان (۱۳۹۶)، «استانداردهای زیست محیطی در فرایند دیپلماسی و حقوق بین‌الملل محیط زیست»، *دومین همایش بین‌المللی و پنجمین همایش ملی پژوهش‌های محیط زیست و کشاورزی ایران*، همدان، دبیرخانه دائمی دانشگاه شهید مفتح، صص ۱۳۵-۱۱۸.
- طیبی، سبحان (۱۳۹۵)، *دیپلماسی محیط زیست و حقوق بین‌الملل توسعه پایدار؛ مجموعه آراء و نظریات*، تهران: انتشارات مجد.
- طیبی، سبحان (۱۳۹۶)، *دیپلماسی محیط زیست و تأثیر آن بر تعاملات بین‌المللی و صلح جهانی*، تهران: انتشارات خرسندی.
- علیزاده، مسعود و ابراهیم رحمانی (۱۳۹۵)، «ضرورت درک تحول مفهوم جامعه بین‌المللی در حقوق و روابط بین‌الملل»، *جستارهای سیاسی معاصر*، سال ۷، شماره ۴، صص ۲۹-۲۱.
- فضلعلی سرکانی، مهری (۱۳۹۷)، «طرق حل و فصل اختلافات محیط زیستی ناشی از معاهدات بین‌المللی»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دماوند.
- ماهوتچیان، سروش (۱۳۹۸)، «تبیین ابعاد همگرایی در پرتو توسعه پایدار و حفاظت محیط زیست»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دماوند.
- موسوی، سیده زهرا (۱۳۹۲)، «تحریم اقتصادی و حق بر آموزش»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه مفید قم.
- وحیدی، موسی‌الرضا (۱۳۹۷)، «زبان دیپلماتیک؛ ابزار مهم دیپلماسی عمومی جدید»، *فصلنامه سیاست خارجی*، سال سی و دوم، شماره سه پاییز، صص ۱۳-۱۷.
- Brännlund, Runar and Amin Karimu (2017), "Convergence in Global Environmental Performance: Assessing Heterogeneity, Environmental", *Springer*, 8 December, pp. 1-24, Publish Online at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10018-017-0203-8>
- Busch, Per-Olof and Helge Jörgens (2005), "International Patterns of Environmental Policy Change and Convergence", *European Environment*, Vol. 15, No. 2, Winter pp. 80-101.
- Castro Pereira, Joana (2015), "Environmental issues and international relations, A New Global Disorder: The Role of International Relations in Promoting a Concerted International System", *Revista Brasileira de Política Internacional*, Vol. 58, No.1, p. 191-209.
- Holzinger, Katharina, Christoph Knill and Bas Arts (2008), *Environmental Policy Convergence in Europe: The Impact of International Institutions and Trade*,

Cambridge: Cambridge University Press.

- Korhonen, Outi and Johanna Friman (2019), "Soft and Hard Trends of Prevention", *CIFILE Journal*, Volume 1, No 1, Summer, p. 37-45.
- Mazzuoli, Valerio De Oliveira (2019), *Derecho Internacional Público Contemporáneo*, Barcelona: Bosch Editor.
- Tayebi, Sobhan, Fazlollah Moosavi and Abbas Poorhashemi (2017), "International Interaction and Global Peace in Light of International Convergence: A Strategy to Achieve Environmental Diplomacy", *International Journal of Environmental Science and Technology*, Vol. 14, No. 7, p. 1573-1582.